

О. Бойчук,

аспірант 1-го курсу за спеціальністю 081 – Право

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ДОГОВОРУ: МЕЖІ ТА МОЖЛИВОСТІ

Постановка проблеми. Свобода договору є одним з основоположних принципів цивільного права, який відображає ідею автономії волі учасників правовідносин. Вона дозволяє сторонам визначати умови своїх домовленостей відповідно до власних інтересів і потреб. Однак ця свобода не є абсолютною і потребує певних обмежень, що спрямовані на забезпечення балансу між приватними правами сторін та публічними інтересами, такими як захист слабших учасників договору, забезпечення публічного порядку, моральності та запобігання зловживанням.

Актуальність дослідження обмежень свободи договору зумовлена необхідністю врегулювання складних правових відносин в умовах економічної глобалізації, соціальної нерівності та розвитку нових форм економічної діяльності. В сучасних умовах, коли договірні відносини стають усе більш різноманітними, а правові механізми – складними і багатоплановими, виникає потреба в чіткому визначенні меж свободи договору та її обмежень.

Ця стаття спрямована на аналіз правової природи свободи договору та розкриття меж її обмежень, зокрема з точки зору теоретичних підходів і практичних аспектів. Зокрема, досліджується роль обмежень свободи договору у забезпеченні справедливості та правової визначеності, а також розглядаються можливі шляхи вдосконалення механізмів правового регулювання цих обмежень на національному рівні. Враховуючи вищезгадані аспекти, особлива увага

приділяється питанням захисту слабших сторін у договірних відносинах, гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та формуванню єдиних критеріїв застосування обмежень у судовій практиці.

Актуальність теми обмеження свободи договору зумовлена її ключовим значенням у сучасному цивільному праві, яке спрямоване на балансування інтересів сторін договору та суспільства. Свобода договору є одним із основних принципів приватного права, що забезпечує автономію волі сторін, однак її реалізація не може бути абсолютною.

У сучасних умовах глобалізації, соціальної нерівності та економічної нестабільності важливість обмежень свободи договору зростає. Вони спрямовані на: захист слабшої сторони у договірних відносинах (наприклад, споживачів чи працівників); забезпечення публічного порядку, моральності та інтересів держави; запобігання зловживанням правами та несправедливим умовам у договорах.

Крім того, розвиток договірних відносин у цифровому середовищі, нові види економічної діяльності та інтеграція України до європейського правового простору вимагають удосконалення механізмів правового регулювання свободи договору та її обмежень.

Метою статті є аналіз правової природи свободи договору та її обмежень у цивільному праві, зокрема визначення меж застосування цього принципу, з'ясування підстав та механізмів обмежень, а також оцінка

їхнього впливу на баланс інтересів сторін і суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені, які досліджували тематику свободи договору. Серед українських учених, які досліджували свободу договору та її обмеження у цивільному праві, можна виділити таких:

1. Олександр Дзера – досліджував свободу договору у контексті сучасного цивільного законодавства України.

2. Наталія Кузнецова – зробила значний внесок у розвиток цивільного права, включаючи питання принципів договірних прав та їх обмеження.

3. Роман Майданик – досліджує проблематику договірних прав, включаючи межі свободи договору.

4. Ірина Спасибо-Фатеева – відома своїми працями з цивільного права, зокрема питаннями договірних зобов'язань.

5. Валентина Васильєва – займається аналізом договірних відносин і питань їхнього регулювання в українському правовому полі.

Ці науковці активно досліджують як теоретичні, так і практичні аспекти свободи договору та її обмежень, пропонуючи шляхи вдосконалення національного законодавства відповідно до сучасних викликів.

Результати дослідження. Проблемні питання свободи договору та її обмежень у цивільному праві пов'язані з необхідністю забезпечення балансу між автономією волі сторін і врахуванням публічних інтересів. Важливо визначити чіткі межі втручання держави в договірні відносини, щоб не допустити надмірного обмеження свободи договору.

Одним із ключових аспектів є правова визначеність обмежень, яка потребує чіткого законодавчого регулювання підстав і меж застосування таких обмежень. Відсутність ясності у цих питаннях може спричинити зловживання з боку держави або судової влади, а також створювати правову

невизначеність для сторін договору.

Особливої уваги заслуговує проблема захисту слабшої сторони у договірних відносинах, таких як споживачі, працівники чи інші вразливі групи. Існуючі механізми боротьби з несправедливими умовами договорів часто виявляються недостатньо ефективними або не враховують усіх аспектів соціальної нерівності.

Гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами є важливим напрямом удосконалення договірних прав. Використання європейського досвіду може сприяти ефективнішому захисту прав сторін договору та забезпеченню справедливості у договірних відносинах.

Правову природу обмежень свободи договору розкривають їх ознаки [1, с. 287;]. На думку, вчених обов'язковими ознаками правових обмежень є: те, що вони звужують обсяг і зміст прав (свобод) людини; формально визначені; встановлюються з певною метою та застосовуються державою.

Головною ознакою обмеження свободи договору є те, що вони звужують обсяг правомочностей учасників зобов'язальних правовідносин. Загалом, до елементів зобов'язання вчені відносять: суб'єктів (боржника та кредитора), об'єкт (який може бути як юридичним, визначеною поведінкою сторін, так і матеріальним, певними речами чи грошима), зміст (включає право вимоги, яке належить кредитору та обов'язки боржника) [3, с. 82].

Насамперед слід з'ясувати етимологію понять та різницю між термінами «обмеження» і «межі». Академічний тлумачний словник зазначає, що «обмеження» означає певні правила, настанови, які обмежують які-небудь права та дії, а поняття «межі» розкривається через декілька значень: певна лінія, яка розподіляє територію, частину поверхні чи чого-небудь; обмежений простір; крайній ступінь.

При застосуванні термінів «обмеження» і «межі» до правових інсти-

тутів та явищ науковці виходять із позиції, що це різні поняття. «Межі права» розглядають як міру дозволеної поведінки у певних правових відносинах, яка надає можливість праву встановлювати певні рамки правомірної діяльності для учасника. Також обґрунтовується, що «межі права» та «обмеження прав» співвідносяться як загальна та спеціальна категорії, що пояснюється з позиції того, що межі є у кожному правовому акті та відносяться до кожного суб'єкта, а обмеження є «зменшенням матеріального змісту права» через належність окремому суб'єкту правовідносин [6, с. 19].

Зустрічається і інший підхід, коли поняття «обмеження» та «межі» розглядаються у взаємозв'язку. Так, М. А. Комзюк вважає, що обмеження є встановленням меж свободи [7, с. 54]. О. В. Осинська вважає, що обмеження прав є звуженням їх змісту чи обсягу щодо можливості мати, володіти, а також користуватися соціальною цінністю, свободою поведінки задля захисту суверенітету, цілісності, громадського порядку, а також забезпечення захисту основних прав і свобод, є окрім того показником державного стандарту рівня життя [9, с. 6].

До тлумачення понять «обмеження» та «межі» вдається і Конституційний Суд України. При цьому, у переважній більшості випадків до понять права та свободи застосовується термін «обмеження». Конституційний Суд України при розгляді поняття «обмеження» прав виходить з позиції, що воно має узгоджуватися із принципом «пропорційності», тобто обмеження прав виправдане тільки у разі відповідності цілям, що є соціально обумовленими.

Термін обмеження тлумачиться як звуження змісту і обсягу права та свободи. Щодо розмежування термінів «обмеження» та «межі» Конституційний Суд України доходить висновку, що їх слід відрізнити, оскільки «межі»

є «фіксацією сутнісних меж прав та свобод». Враховуючи вказане, вірним буде саме застосування терміну «обмеження свободи договору», що передбачає звуження обсягу правомочностей учасників зобов'язальних правовідносин шляхом визначення правових меж для вчинення ними правомірних дій.

Враховуючи, норми ЦК України, у тому числі положення статей 6 та 627, стосовно обмеження свободи договору забезпечується правова визначеність. Конституційний Суд України також наголошує, що обмеження має узгоджуватися із принципом правової визначеності, тому на практиці можливе обмеження тільки при умові гарантування передбачуваності правової норми, що застосовується і встановлює обмеження. Саме це дозволяє учасникам правовідносин розмежовувати правомірну та протиправну поведінку [2]. У випадку, коли обмеження, навіть якщо і відбувається згідно закону, але сформульовано таким чином, що не дає змогу особі прогнозувати свою поведінку та її наслідки, воно може визнаватися неправомірним. Роль обмежень суб'єктивних прав осіб в механізмі правового регулювання є важливою, оскільки дозволяє оцінити, в якій мірі право здатне впливати на врегульовані ним суспільні майнові відносини.

Стаття 3 ЦК України містить перелік засад цивільного законодавства, які є принципами цивільного права. Із змісту цієї статті та аналізу інших норм кодексу, вчені пропонують такий перелік принципів цивільного права: неприпустимості свавільного втручання в особисте життя людини (або ще його називають «суверенітет особистості»); неприпустимості позбавлення права власності (вказаний принцип не є абсолютним, оскільки позбавлення можливе, коли це передбачено законом); свободи договорів; свободи підприємницької діяльності (для цього принципу на рівні закону

визначені загальні правила зайняття підприємницькою діяльністю, передбачені відповідні юридичні гарантії); судового захисту цивільного права та інтересу; справедливості, добросовісності та розумності (які, на думку вчених, забезпечують встановлення у цивільному законодавстві рівних умов для всіх учасників цивільних відносин, гарантують захист їх прав та інтересів, створюють передумови шанування прав та інтересів інших осіб, а також суспільної моралі) [4, с. 304].

Також вказаний перелік доповнюється вченими принципами рівності, диспозитивності, об'єктивної істини, а також підгалузевими принципами (наприклад, зобов'язального права, спадкового права тощо) та принципами окремих інститутів цивільного права (наприклад, принципи цивільно-правової відповідальності тощо). Принципи цивільного права мають не тільки регулятивне значення для динаміки цивільно-правових відносин, але і є квінтесенцією таких соціальних цінностей, які ґрунтуються на ідеї природного права, а також спрямовані на зміцнення моральних засад цивільно-правового регулювання [8, с. 108]. Більше того вчені розглядають принципи цивільного права і як вираження свободи фізичної особи. При цьому зазначається, що свобода визначає стан особи у суспільстві та є фундаментальною цінністю, що окреслює напрямки цивільно-правового регулювання, а принципи охоплюють змістом ідею свободи людини і є її зовнішньою формою закріплення та виразу, що реалізовується у механізмі правового регулювання [5, с. 226].

Таким чином, принципам цивільного права, як регуляторам вищого рівня, мають відповідати норми цивільного права, відповідно і обмеження свободи договору мають бути визначені у відповідності із цивільноправовими принципами, інакше можна говорити про їх неправомірність.

Важливим є також висновок Конституційного Суду України, що обмеження як прав, так і свобод не може бути ні свавільним, ні несправедливим, а також має передбачатися тільки Конституцією чи законом, мати легітимні цілі, обумовлюватися суспільною необхідністю, а також бути пропорційним, обґрунтованим. Крім того зауважено, що законодавець повинен встановити таке правове регулювання, яке дозволить досягти легітимної цілі із мінімальним втручанням у свободу або право без порушення їх сутнісного змісту. Крім того, обмеження не повинні бути дискримінаційними. Вказані критерії підлягають застосуванню і до обмежень свободи договору, вони повинні бути обґрунтованими, справедливими, пропорційними, передбаченими ЦК України чи іншим актом цивільного законодавства, мати легітимну мету, а також бути обумовленими суспільною необхідністю (гарантувати баланс інтересів учасників зобов'язальних відносин) та не бути дискримінаційними. На нашу думку, це і є сутнісні ознаки обмеження договірної свободи.

Висновки

1. Захист слабшої сторони: Розробити ефективні механізми для боротьби з несправедливими умовами договорів, особливо в умовах цифрової економіки, щоб забезпечити рівність сторін у правовідносинах.

2. Пропорційність обмежень: Обмеження свободи договору мають відповідати принципу пропорційності, тобто бути обґрунтованими, мати легітимну мету і мінімально впливати на права сторін.

3. Гармонізація з міжнародними стандартами: Впровадження європейського досвіду у сфері договірних прав сприятиме інтеграції України до європейського правового простору та забезпечить ефективний захист прав сторін.

4. Розробка рекомендацій для судової практики: Запровадження єдиних стандартів розгляду спорів,

пов'язаних із межами свободи договору, сприятиме підвищенню правової визначеності. Зокрема, судам необхідно приділяти увагу системному та послідовному застосуванню відповідних норм Цивільного кодексу України, зокрема статей 6 та 627, для забезпечення правової визначеності, в тому числі у правовідносинах, що пов'язані з новітніми сферами економіки, аби уникнути зловживань та гарантувати передбачуваність договірних відносин.

Стаття присвячена аналізу сутності принципу свободи договору та її обмежень у цивільному праві України. Автор розглядає основні аспекти забезпечення балансу між автономією сторін договору та суспільними інтересами, зокрема захистом слабших учасників, запобіганням зловживанням і забезпеченням правової визначеності. У роботі підкреслено, що свобода договору, як фундаментальний принцип цивільного права, сприяє гнучкості та ефективності договірних відносин, проте вона не є абсолютною.

Дослідження акцентує увагу на сучасних викликах, таких як глобалізація, економічна нестабільність і розвиток цифрової економіки, які зумовлюють потребу вдосконалення правового регулювання договірних відносин. Виявлено ключові проблеми, пов'язані з обмеженням свободи договору, такі як недостатня чіткість у законодавстві та недосконалість механізмів захисту слабших сторін.

Автор також аналізує національне та міжнародне законодавство, звертаючи увагу на необхідність гармонізації українського цивільного права з європейськими стандартами. В статті запропоновано шляхи вдосконалення правового регулювання: посилення захисту вразливих груп, впровадження єдиних стандартів судової

практики та забезпечення пропорційності обмежень.

Робота спрямована на сприяння розвитку договірного права в Україні з урахуванням сучасних тенденцій, забезпечення балансу інтересів сторін договору та суспільства, а також зміцнення правової визначеності.

Важливість свободи договору полягає в тому, що вона сприяє гнучкості та ефективності договірних відносин, дозволяючи сторонам адаптувати умови угоди до конкретних обставин. Це має особливе значення за сучасних умов, коли активний економічний розвиток та ускладнення правового регулювання поєднуються із кризовими явищами. У цьому контексті особливу увагу приділено аналізу обмежень принципу свободи договору, які виникають з необхідності захисту прав слабших сторін, запобігання зловживанням тощо.

Ключові слова: свобода договору, автономія, запобігання, законодавство, обмеження, межі, учасники правовідносин, баланс інтересів.

Boichuk O. Legal Aspects of Restriction of Freedom of Contract: Limits and Possibilities

The article is devoted to the analysis of the essence of the principle of freedom of contract and its limitations in the civil law of Ukraine. The author examines the main aspects of striking a balance between the autonomy of the parties to a contract and the public interest, in particular, protection of weaker parties, prevention of abuse and ensuring legal certainty. The article emphasises that freedom of contract, as a fundamental principle of civil law, promotes flexibility and efficiency of contractual relations, but it is not absolute.

The study focuses on modern challenges, such as globalisation, economic instability and the development of the digital economy, which neces-

sitate improvement of the legal regulation of contractual relations. The author identifies key problems associated with the restriction of freedom of contract, such as lack of clarity in legislation and imperfect mechanisms for protecting weaker parties.

The author also analyses national and international legislation, drawing attention to the need to harmonise Ukrainian civil law with European standards. The article suggests ways to improve legal regulation: strengthening the protection of vulnerable groups, introducing common standards of judicial practice and ensuring proportionality of restrictions.

The work is aimed at promoting the development of contract law in Ukraine in line with current trends, ensuring a balance of interests of the parties to the contract and society, and strengthening legal certainty.

The importance of freedom of contract lies in the fact that it promotes flexibility and efficiency of contractual relations by allowing the parties to adapt the terms of the agreement to specific circumstances. This has heightened importance in the current conditions where active economic development and increased complexities of regulations are combined with crises. In this context, special attention is paid to the analysis of limitations of the principle of freedom of contract arising from the need to protect the rights of weaker parties, prevent abuses, etc.

Key words: freedom of contract, autonomy, prevention, legislation, restrictions, limitations, parties to legal relations, balance of interests.

Література:

1. Расько Ю.О. Правова природа обмежень свободи договору / Матеріали

XIV-ї Міжнародної науково-практичної конференції “Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних викликів”. 28-29 квітня, м. Ужгород 2022. С. 286-287.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004. Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

3. Слома В. Елементи цивільно-правового зобов'язання. Актуальні проблеми правознавства. Тернопіль, 2017. Вип. 2 (10). С. 79–82.

4. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Принципи цивільного права України в контексті їхнього співвідношення з DCFR. Актуальні проблеми держави і права. Одеса, 2015. Вип. 75. С. 302–309

5. Загоруй Л. М. Принцип цивільного права – форма вираження ідеї свободи фізичної особи. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. 2017. № 2 (78). С. 222–230.

6. Кожевникова В. Співвідношення правової категорії «обмеження» з іншими правовими категоріями у праві. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 1. С. 18–21.

7. Комзюк М. А. Поняття, зміст, види та форми обмеження особистої свободи громадян за адміністративним правом. Європейські перспективи. 2015. № 1. С. 52–58.

8. Марусяк Л. О. Аксиологія принципів цивільного права. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. С. 106–109. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/27.pdf

9. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.

